

Żaklina Dworska

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0000-0002-7424-7618

e-mail: zaklina.dworska@gmail.com

Omar Lekhchine

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0009-0009-2090-9506

e-mail: omar.lekhchine@gmail.com

Julia Kędzierska

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0009-0000-2723-1667

e-mail: juliakedzierska2002@gmail.com

Jakub Pankiewicz

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0009-0001-9449-1511

e-mail: jakubpankiewicz23082002@gmail.com

WELĀJAT-E FAQĪH JAKO INSTYTUCJA WŁADZY ŚWIECKIEJ I DUCHOWEJ W ISLAMSKIEJ REPUBLICIE IRANU

Ajatollah Ruhollah Chomeini jako niekwestionowany lider rewolucji islamskiej oraz założyciel i charyzmatyczny przywódca Islamskiej Republiki Iranu w latach 1979-1989, wyznaczył kierunek rozwoju porewolucyjnego. Współczesny Iran pozostaje pod silnym wpływem zwolenników Chomeiniego oraz dzieci rewolucji islamskiej.

Saïd Amir Arjomand, 2009, *After Khomeini. Iran Under His Successors*, Oxford University Press

Wstęp

Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu charakteryzuje się niezaprzeczalnie ukierunkowaniem religijnym. Szyicki islam został uwzględniony w konstytucjach z 1906 (1907) roku, 1979 roku i nowelizacji z 1989 roku. Szczególnie istotnym aspektem jest zrozumienie systemu politycznego, który jest swoistą hybrydą teokracji z czynnikami ustroju demokratycznego. W owym państwie brak jest zachodniego rozumowania pluralizmu politycznego. Główną rolę odgrywa prawo szariat, które zostało włączone do Konstytucji.

tucji Islamskiej Republiki Iranu (IRI). Sfera *sacrum* zawsze dominuje nad *profanum*. Zatem Iran stanowi doskonały przykład hierokracji, gdzie władza sprawowana jest przez duchowieństwo. Zgodnie z założeniami i misją ajatollaha Chomeiniego, system rządów w Iranie opiera się na, kontrowersyjnej nawet w kręgach szyickich, koncepcji *welājat-e faqīh*, dosłownie oznacza ‘uczonego strażnika prawa islamskiego’. Doktryna ta ustanawia prawną i polityczną zwierzchność duchowieństwa nad państwem. Zgodnie z art. 5 Konstytucji Islamskiej Republiki Iranu władza nad państwem oraz *ummą* pod nieobecność dwunastego imama spoczywa na barkach Najwyższego Przywódcy. Zgodnie z art. 113 Prezydent IRI jest drugim najważniejszym organem władzy po Najwyższym Przywódcy (Czulda 2022, s. 223).

Celem niniejszego artykułu jest analiza interakcji między Prezydentem Islamskiej Republiki Iranu a Najwyższym Przywódcą (*rahbar*), którego Konstytucja umiejscowiła ponad pozostałymi organami władzy państwowej, przy jednoczesnym ukazaniu odmienności Systemu Konstytucyjnego IRI. Do analizy zależności między Najwyższym Przywódcą Islamskiej Republiki Iranu a Prezydentem wykorzystano metodę systemową, która znalazła zastosowanie w umiejscowieniu *rahbara* oraz Prezydenta IRI w systemie prawno-politycznym państwa, oraz komparatystyczną, którą wykorzystano w procesie porównawczym udziału instytucji *welājat-e faqīh* – Najwyższego Przywódcy Muzułmańskiego oraz Prezydenta w sprawowaniu władzy w państwie. Metoda analizy instytucjonalno-prawnej okazała się również niezwykle pomocna, iż była kluczowa dla zrozumienia istoty mechanizmów oraz przebiegu decyzyjnego.

System Konstytucyjny IRI: specyfika naczelných władz państwa

Islamska Republika Iranu jest państwem teokratycznym z unikalnym systemem politycznym, który łączy elementy władzy religijnej i świeckiej. Owe podstawy zostały ustanowione 1 kwietnia 1979 roku po rewolucji islamskiej, która obaliła monarchię Pahlawich i wprowadziła nowy system polityczny na zasadach islamu szyickiego. Porządek prawny Islamskiej Republiki Iranu opiera się na konstytucji przyjętej podczas referendum 12 grudnia 1979 roku. Ostatnia nowelizacja nastąpiła w roku 1989, po śmierci ajatollaha Chomeiniego. Ustawa zasadnicza Iranu składa się z inwokacji, preambuły oraz 14 rozdziałów, które dzielą się na 177 artykułów. Religijny charakter państwa wskazuje już inwokacja, która odwołuje się do Allaha. Rozdział 2 Konstytucji definiuje system państwa jako republikę islamską. Podstawą ustawy zasadniczej jako źródło prawa jest Bóg w postaci suwerena oraz jego objawienie. Istotnym elementem Konstytucji Iranu jest instytucja Najwyższego Przywódcy, który pełni funkcję najwyższej autorytetu w państwie. Artykuł 4 wskazuje prymat prawa kanonicznego

(szariatu) nad innymi prawami w irańskim systemie polityczno-prawnym¹. Dzięki temu to *rahbar* ma największy wpływ na politykę państwa. Jest on w istocie Sprawiedliwym Prawnikiem Muzułmańskim. System konstytucyjny państwa inspirowany był rozwiązaniami z V Republiki Francuskiej. Wprowadzono dualizm źródeł legitymizacji (zasady religijne i zasady demokratycznego państwa). Ustrój Republiki Iranu ma cechy XVIII-wiecznej wizji monteskiuszowskiego trójpodziału władzy: ustawodawczą, wykonawczą oraz sędziowską (Michalski 2012, s. 306). Wybór Najwyższego Przywódcy leży wyłącznie w gestii Zgromadzenia Ekspertów (*Madżles-e Chobregān-e Rahbari*). Ten organ nadzoruje również działalność *rahbara* oraz ocenia jego zdolność do pełnienia tej funkcji. Zgromadzenie Ekspertów monitoruje, czy osoba na owym stanowisku ma odpowiednie cechy charakterystyczne dla Najwyższego Przywódcy. Do czasu wyboru nowego Sprawiedliwego Prawnika Muzułmańskiego, jego obowiązki przejmuje Rada Przywódcza, złożona z 86 duchownych wybieranych w wyborach powszechnych (Czornik 2014, s. 73).

W pierwszej demokracji na Bliskim Wschodzie władzę ustawodawczą sprawuje jednoizbowy *Madżles-e Szourā-je Eslāmi* (Islamskie Zgromadzenie Konsultatywne). Skład parlamentu wybierany jest bezpośrednio w powszechnych wyborach w trybie tajnym. Kadencja zgromadzenia trwa 4 lata. Izba składa się z 290 przedstawicieli, z czego pięć miejsc przeznaczono dla przedstawicieli mniejszości religijnych. Kompetencje parlamentu objawiają się w stanowieniu praw, które nie mogą być sprzeczne z zasadami prawa islamu. Poza stanowieniem prawa, izba kontroluje wszystkie sprawy państwa, w tym udzielanie wotum zaufania dla rady ministrów, pociąganie do odpowiedzialności rady oraz prezydenta za delikty konstytucyjne. Ważnym aspektem jest również brak możliwości odwołania parlamentu, co stanowi jego niezależność. Jedynym organem nadzorującym działalność *madżles* jest Rada Strażników Rewolucji. Składa się z sześciu teologów (*faghaha*) wyznaczonych przez Najwyższego Przywódcę (art. 91) oraz sześciu prawników wskazanych przez *madżles*. Pełni ona funkcje przypisane zazwyczaj drugiej izbie parlamentu. Członkowie rady nadzorują zgodność ustaw i konstytucji z zasadami doktryny islamu, w razie niezgodności mają prawo zawetować ustawy przedstawiane przez Islamskie Zgromadzenie Konsultatywne. Do kompetencji rady należy również weryfikacja biernego prawa wyborczego kandydatów oraz ich zatwierdzanie. Prezydent, który również kieruje pracami rady ministrów, sprawuje władzę wykonawczą. Wybierany jest przez obywateli w wyborach powszechnych, w głosowaniu tajnym na 4-letnią kadencję z możliwością reelekcji, z bezwzględną większość głosów. Jednym

¹ Zob. "All civil, penal financial, economic, administrative, cultural, military, political, and other laws and regulations must be based on Islamic criteria. This principle applies absolutely and generally to all articles of the Constitution as well as to all other laws and regulations, and the wise persons (*fuqaha*) of the Constitutional Council are judges in this matter". Art. 4 Konstytucji Islamskiej Republiki Iranu.

z wymogów biernego prawa wyborczego jest konieczność bycia muzułmaninem. Prezydent Islamskiej Republiki Iranu odpowiedzialny jest za swoją działalność jedynie przed narodem, Najwyższym Przywódcą oraz *madżles*. Dysponuje także kompetencjami premiera, bowiem od 1989 roku urząd prezesa rady ministrów został zlikwidowany (Michalski 2012, s. 307).

Po nowelizacji konstytucji w 1989 roku powołano Radę Konsultacyjną, której celem jest doradzanie Najwyższemu Przywódcy oraz rozwiązywanie sporów między *madżles* a Radą Strażników Rewolucji w kwestiach legislacyjnych. Ważnym elementem państwowym jest Korpus Strażników Rewolucji Islamskiej (IRGC) stworzony przez ajatollaha Chomeiniego w 1979 roku, którego rolą jest ochrona rewolucji i jej osiągnięć. IRGC jest najpotężniejszą organizacją w sferze wojskowej i bezpieczeństwa w państwie (Czornik 2014, s. 77).

***Welājat-e faqīh* w systemie politycznym Iranu**

Częste, choć nietrafne, jest przekonanie, że Prezydent odgrywa najważniejszą rolę w procesie decyzyjnym. Najistotniejszą instytucją, dysponującą największymi kompetencjami, jest Najwyższy Przywódca, który pełni funkcję głównego twórcy polityki w niemal wszystkich sferach. Jego decyzje są ostateczne i wiążące. Geneza funkcji Najwyższego Przywódcy sięga roku 1979 i islamskiej rewolucji w Iranie. Właśnie wtedy, po obaleniu rządów szacha, władzę przejął charyzmatyczny szyicki duchowny Ruhollah Chomeini. Niezwykła rola lidera rewolucji islamskiej została utrwalona w instytucji *welājat-e faqīh*, najwyższego autorytetu religijnego, który jest wybierany dożywotnio przez 86-osobowe Zgromadzenie Ekspertów. *Welājat-e faqīh* to termin odnoszący się do władzy uczonego prawnika muzułmańskiego. To właśnie ten ideologiczny fundament utrudnia stabilizację instytucji demokratycznych. Symboliczna reprezentacja niepodważalnego autorytetu Allaha, czyli *welājat-e faqīh*, stała się centralnym elementem systemu wartości, łącząc w sobie zarówno funkcje polityczne, jak i kulturowe. Ustanowiony porządek ziemski został zakorzeniony w sferze *sacrum*, co wykluczało go z jakiegokolwiek ludzkiego osądu. Zasada posłuszeństwa Allahowi implikowała bezwarunkowe podporządkowanie się rozporządzeniom *rahbara*. Ta struktura chroni współczesną tożsamość Islamskiej Republiki Iranu przed destrukcyjnymi wpływami zewnętrznymi, które szyicki duchowni utożsamiają z globalizacją i moralnym upadkiem. Zbrojne zakończenie rewolucji islamskiej miało miejsce 45 lat temu, jednak rewolucja kulturalna i ideologiczna wciąż trwa i będzie kontynuowana, dopóki Islamska Republika Iranu stoi w obliczu zagrożeń zewnętrznych. Są to przedstawiciele konserwatywnego nurtu islamu, charakteryzującego się skłonnościami do radykalizacji i fundamentalizmu. Są oni spadkobiercami wizji Chomeiniego, do których należą Najwyższy Przywódca Ali Chamenei oraz były prezydent Maḥmūd Aḥmadīnēżād. Przeciwnicy tego nurtu

kojarzeni są z ówczesnym prezydentem Mohammadem Chātamīm, który sprawował urząd w latach 1997-2001 i promował ideę dialogu cywilizacji. W odległej perspektywie, przedstawicielami tej grupy są dziedzice demokratycznej i liberalnej myśli irańskiej inteligencji, wywodzącej się z tradycji zachodnich. Uważają oni, że można pogodzić semantyczne treści kluczowych pojęć takich jak *demokracja* i wolność z islamem. Ponadto stoją na stanowisku, że kultura może do pewnego stopnia się sekularyzować, nie tracąc przy tym swojego religijnego charakteru. Najważniejszym zadaniem *rahbara* jest ochrona systemu islamskiego oraz idei rewolucji (Abassy 2019, s. 50). Choć administracja państwem została powierzona władzy wykonawczej, działającej poprzez rząd, to jednak wszystkie organy państwowe są podporządkowane zwierzchnictwu Najwyższego Przywódcy. Wszystkie instytucje państwowe, zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio podlegają jego nadzorowi. Obejmuje to władzę lokalną, islamską armię, Korpus Strażników Rewolucji Islamskiej oraz *bonyads*². W Islamskiej Republice Iranu instytucja *rahbara* pełni funkcję głowy państwa, jednak nie jest to rozumiane w klasycznym sensie, jak w demokratycznych republikach. Najwyższy Przywódca, często nazywany imamem, szczególnie w odniesieniu do Chomeiniego jako przywódcy *ummy*, przewyższa wszystkie inne władze. Stanowisko to łączy kompetencje religijne i polityczne. Jako boski namiestnik i opiekun muzułmańskiego rządu, Najwyższy Przywódca ma prawo do podważania każdej decyzji władz świeckich (Czornik 2014, s. 72).

W systemie prawnym Islamskiej Republiki Iranu prawo boskie ma nadrzędność nad prawem stanowionym przez człowieka. *Rahbar* odgrywa rolę nie tylko interpretatora prawa, ale jest także jego nosicielem. Unikalny i boski charakter Najwyższego Przywódcy wynika z faktu, iż Zgromadzenie Ekspertów nie wybiera *rahbara*, ono go odkrywa. Tym samym rolą Zgromadzenia jest odnalezienie osoby wskazanej przez Boga. Instytucja Najwyższego Przywódcy jest ściśle związana z doktryną szyizmu, a artykuł 4 Konstytucji IRI jasno wskazuje, iż *rahbar* odpowiada wyłącznie przed Bogiem (Amuzegar 2003, s. 140).

Instytucja Najwyższego Przywódcy obejmuje niekwestionowane decyzje zarówno w sprawach wewnętrznych, jak i w polityce zagranicznej. *Rahbar* ma również znaczący wpływ na wybory prezydenckie poprzez określenie kompetencji kandydatów. Najwyższy Przywódca nie odpowiada przed żadnym innym organem władzy państwowej za swoje działania. Ma również uprawnienia do zdymisjonowania Prezydenta, jeśli

² Fundacje pełniące istotną rolę w gospodarce i społeczeństwie powstały głównie po rewolucji islamskiej. Kontrolują znaczną część irańskiej gospodarki, działając w różnych sektorach. Są krytykowane za brak przejrzystości finansowej oraz bliskie powiązania z władzami. Bonyads mają duży wpływ na irański system polityczny, wzmacniając wpływy rewolucyjnych i religijnych liderów oraz umożliwiając im kontrolowanie znacznych zasobów ekonomicznych państwa. A.A. Saeidi, 2009, *Iranian Para-governmental Organizations (bonyads)*, The Middle East Institute, <https://www.mei.edu/publications/iranian-para-governmental-organizations-bonyads> [dostęp: 12.07.2024].

odpowiednie organy podejmą taką inicjatywę. Co w praktyce oznacza, iż Prezydent i mianowani przez niego ministrowie muszą zawsze brać pod uwagę autorytet *rahbára*. Działania rządu bez jego poparcia byłyby całkowicie nieefektywne. Najwyższy Przywódca posiada władzę, która pozwala mu na kontrolowanie większości sfer życia państwowego, nadaje to instytucji *welājat-e faqīh* charakter supremacyjny. *Rahbar* ma znaczący wpływ również na sferę władzy sądowniczej. Dzięki obowiązkowi de-sygnowania zwierzchnika sądownictwa oddziałuje na irańską egzekutywę. Ponadto ma prawo do udzielania amnestii oraz mianowania najwyższego sędziego, sędziów niższych rangą i Prokuratora Generalnego. Kontrola Najwyższego Przywódcy rozciąga się także na władzę ustawodawczą. Posiada on konstytucyjne prawo do powoływania sześciu członków Rady Strażników (bezpośredni wpływ) oraz nominowania pozostałych sześciu na podstawie kandydatur wskazanych przez *Madżles-e Szourā-je Eslāmi* (pośredni wpływ). Najwyższy Przywódca odgrywa kluczową rolę w procesie nowelizacji konstytucji. Rada Nowelizacji Konstytucji rozpoczyna prace na jego wniosek, a wszelkie uzupełnienia lub korekty muszą zostać ponownie podpisane przez *rahbára*, zanim zostaną poddane referendum. Jedną z kompetencji Najwyższego Przywódcy jest również mianowanie szefa Rady Politycznej Imamów Piątkowych oraz prezesa Rady Radiowo-Telewizyjnej IRIB (Nikołajew 2015, s. 198). Te uprawnienia, w połączeniu z władzą usytuowaną ponad klasycznym trójpodziałem władzy, znacząco wzmacniają pozycję instytucji *welājat-e faqīh*. Niezwykle ważne jest, aby stanowisko to zajmowała osoba o wyjątkowych kompetencjach przywódczych. (Czornik 2014, s. 83).

Wizja Chomeiniego zakłada, iż Najwyższy Przywódca powinien posiadać trzy kluczowe cechy: musi być moralny i sprawiedliwy, biegły w prawie muzułmańskim oraz zdolny do przewodzenia *ummię* (Brumberg 2001, s. 86). Urząd Najwyższego Przywódcy nie jest dziedziczny, choć odchodzący *rahbar* ma możliwość wyznaczenia swojego następcy. Ajatollah Ruhollah Chomeini sprawował ten urząd do końca swojego życia. Od 1989 roku funkcję Najwyższego Przywódcy Islamskiej Republiki Iranu sprawuje Ali Chamenei. Ajatollah Chomeini konsekwentnie wyrażał stanowczą postawę wobec obu ideologicznych bloków: komunistycznego Wschodu i kapitalistycznego Zachodu, ze Stanami Zjednoczonymi na czele, określanymi jako „wielki szatan”. Jedno z głównych haseł rewolucji islamskiej z 1979 roku głosiło, że amerykański imperializm jest źródłem problemów narodów Wschodu. Wszyscy, którzy zagrażali integralności Iranu, byli obwiniani o deprawację społeczeństwa i jego odejście od nauk islamu. Ajatollah Chomeini szczególnie niechętnie odnosił się do Izraela i Żydów, których postrzegał jako diaboliczną mniejszość religijną. Oskarżał ich o zniekształcanie przesłania islamu, wypaczone interpretowanie i tłumaczenie Koranu, prześladowanie islamskiego duchowieństwa, kontrolę nad mediami oraz gospodarką. W jednej ze swoich prac irański przywódca stwierdził nawet, że „ich prawdziwym celem jest ustanowienie światowego

rządu żydowskiego” (Kosowski 2010, s. 74). W podobnym tonie wypowiada się obecny Najwyższy Przywódca, podkreślając:

Według wrogów Iranu, zachodnie wartości kulturowe są bardziej efektywną bronią przeciwko nam niż wojsko i uzbrojenie. Zachodnie normy prowadzą do demoralizacji i osłabiają społeczeństwo od środka. Ostatnio przeczytałem, że jeden z kluczowych amerykańskich urzędników politycznych powiedział: „Zamiast bomb, wyślijmy im krótkie spódniczki”. To stwierdzenie jest trafne. Jeśli nasi przeciwnicy rozbudzą w naszej młodzieży pragnienia seksualne, zachęcą do swobodnych kontaktów między kobietami i mężczyznami oraz spopularyzują instynktowne zachowania, wówczas użycie wojska i broni przeciwko naszemu narodowi nie będzie konieczne (Sadjadpour 2008, s. 17).

Ajatollah Chomeini był stanowczym krytykiem westernizacji, a podejście Iranu do polityki zagranicznej od czasów jego władzy się nie zmieniło. Chomeinizm bazuje na ciągłej opozycji wobec zachodnich wartości. Zachód jest postrzegany jako imperialistyczny. Iran jest przeciwnikiem jego wartości i koncepcji wolności. Dowodzą temu wypowiedzi ajatollaha Chameneiego (Kosowski 2010, s. 75): „Stany Zjednoczone, będące na czele agresji skierowanej przeciwko naszej Islamskiej Rewolucji, pragną, aby nasz naród i rząd podporządkowali się ich hegemonii. Właśnie to jest prawdziwą przyczyną amerykańskich nacisków w kwestiach broni masowego rażenia, praw człowieka i demokracji” (Sadjadpour 2008, s. 14).

Obecny Najwyższy Przywódca nie ma religijnego autorytetu i charyzmy swojego poprzednika, co czyni go bardziej podatnym na krytykę ze strony różnych grup. Mimo to, urzędujący *rahbar* stara się wzmocnić swoją władzę polityczną, podtrzymując tradycję Sprawiedliwego Prawnika Muzułmańskiego jako przewodnika w politycznej walce. Dąży do umocnienia systemu republiki islamskiej, dbając o to, aby sfera religijna miał większe wpływy niż czynnik świecki.

Analiza politycznej dynamiki władzy między Najwyższym Przywódcą a Prezydentem IRI

Urząd prezydenta Islamskiej Republiki Iranu został powołany w 1979 roku na mocy wcześniej Konstytucji (oprócz którego występowało również stanowisko premiera Iranu), jednakże w 1989 roku urząd premiera został zlikwidowany, czyniąc z Iranu państwo z systemem prezydenckim (Czulda 2022, s. 228).

Prezydent jest wybierany w wyborach powszechnych i składa przysięgę na Koran przed Islamskim Zgromadzeniem Konsultatywnym. Pełni on funkcję głowy państwa, reprezentując jego interesy zarówno w sprawach wewnętrznych, jak i zagranicznych, a także pełni rolę szefa rządu. Zgodnie z artykułem 122 prezydent ponosi odpowiedzialność za swoje działania przed narodem, Najwyższym Przywódcą oraz *madżles* (Czornik 2014, s. 92).

Zgodnie z artykułem 113, Prezydent jest drugą najważniejszą osobą po Najwyższym Przywódcy (*welājat-e faqih*). Posiada uprawnienia do podpisywania umów zatwierdzonych przez parlament, zawierania traktatów oraz opracowywania projektów finansowych z uwzględnieniem budżetu państwa. Prezydent kształtuje skład swojego rządu, kieruje jego pracami oraz mianuje ministrów. Pod warunkiem, że działania te nie są sprzeczne z wolą Najwyższego Przywódcy. Prezydent ma obowiązek zapewnienia przestrzegania konstytucji. Prezydent przewodzi Najwyższej Radzie Bezpieczeństwa Narodowego i kieruje jej obradami, jednak ostateczne decyzje pozostają w gestii Najwyższego Przywódcy (Czulda 2022, s. 229).

Prezydenci Iranu pełnią najwyższe funkcje władzy wykonawczej, odgrywając kluczową rolę w kształtowaniu polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa. Mimo znaczącego ograniczenia ich uprawnień na rzecz innych organów państwowych, prezydent IRI, jako głowa państwa, stara się aktywnie uczestniczyć w działaniach egzekutywy. Należy jednak zauważyć, że w Islamskiej Republice Iranu tradycyjne uprawnienia prezydenta, typowe dla państw demokratycznych, zostały znacząco ograniczone lub przekazane Najwyższemu Przywódcy. Ustrojowa pozycja Prezydenta w Iranie jest zatem specyficzna. Choć teoretycznie Prezydent, jako głowa władzy wykonawczej, powinien posiadać szerokie kompetencje i wpływ na inne organy władzy oraz sprawy państwowe, w praktyce jego uprawnienia są znacznie ograniczone. Mimo że Prezydent formalnie pełni funkcję głowy państwa i szefa rządu, w rzeczywistości nie ma pełnej władzy wykonawczej. Jego pozycja ustrojowa jest ograniczona przez Najwyższego Przywódcę, który pozostaje faktycznym zwierzchnikiem egzekutywy w Islamskiej Republice Iranu (Czornik 2014, s. 99).

W Iranie istnieje pewna zależność, w której funkcje i kompetencje *rahbara* oraz prezydenta nakładają się na siebie. Jest to szczególnie widoczne w odniesieniu do resortów siłowych, takich jak armia, obecność w Najwyższej Radzie Bezpieczeństwa Narodowego oraz interakcje z *madżlis* w sytuacji podpisywania lub wetowania poszczególnych uchwał. W państwie, gdzie w wielu obszarach występuje dualizm wykonawczy, pojawiają się napięcia między tymi instytucjami (Czulda 2022, s. 224).

Mohammad Chātāmī w trakcie kampanii wyborczej podkreślał potrzebę stworzenia społeczeństwa obywatelskiego w Iranie, które obejmowałoby poszanowanie praw człowieka, praw kobiet, praw mniejszości, stosowanie zasad rządów prawa oraz przestrzeganie konstytucji. Zwracał uwagę na konieczność większego nacisku na sprawiedliwość społeczną i prawdziwą demokrację, odnosząc się przy tym do idei irańskiej rewolucji (Axworthy 2013, s. 325).

Maḥmūd Ahmādīnēżād, zdecydowany polityk, który rządził Iranem przez dwie kadencje w latach 2005-2013, utrzymywał państwo w izolacji międzynarodowej, odmawiając podjęcia negocjacji na temat irańskiego programu nuklearnego. Jego polityka doprowadziła do poważnych napięć w relacjach z USA oraz intensyfikacji działań prze-

ciwko opozycji wewnętrznej. W czasie jego rządów Iran zmagał się z międzynarodowymi sankcjami, które miały szkodliwy wpływ na gospodarkę państwa. Ahmadineżad stał się znany na arenie międzynarodowej z powodu negocjowania Holokaustu i dalszego rozwoju programu nuklearnego Iranu (WNP 2024).

Po ośmiu latach kontrowersyjnych rządów Ahmadineżada, wybór Ғasana Rūḥāniego oznaczał powrót do władzy ludzi z doświadczeniem i rozsądkiem. Rūḥāni prowadził kampanię, której głównymi założeniami było rozwiązanie sporu z Zachodem w sprawie programu nuklearnego, poprawa relacji z sąsiadami z Zatoki Perskiej, racjonalna polityka gospodarcza i ograniczenie ingerencji instytucji bezpieczeństwa w życie obywateli. Nie dążył do radykalnych reform, ale promował stopniowe i ograniczone podejście. Jako prezydent natychmiast zaczął poprawiać stosunki międzynarodowe, wznawiając negocjacje (dotyczące programu nuklearnego Iranu) z sześcioma głównymi mocarstwami świata: Wielką Brytanią, Chinami, Francją, Niemcami, Rosją oraz Stanami Zjednoczonymi. Rozwiązanie kwestii nuklearnej było centralnym punktem polityki Rūḥāniego. Wierzył, iż rozwiązanie tej kwestii doprowadzi do zniesienia sankcji, wzrostu aktywności gospodarczej, nowych zagranicznych inwestycji i integracji Iranu ze społecznością międzynarodową (Bakhash 2021).

Ebrāhīm Ra'īsī, konserwatywny prezydent Iranu, który zginął w katastrofie śmigłowca, był postrzeganym przez wielu jako potencjalny następca Najwyższego Przywódcy Iranu. Ra'īsī objął urząd prezydenta w 2021 roku, zastępując bardziej liberalnego Ғasana Rūḥāniego. Ra'īsī był orędownikiem głęboko konserwatywnych wartości w polityce wewnętrznej i popierał agresywne działania w polityce międzynarodowej. Pod jego rządami Iran przeprowadził pierwszy bezpośredni atak rakietowy na terytorium Izraela. W kampanii wyborczej Ra'īsī przedstawiał siebie jako najlepszego kandydata do walki z korupcją i rozwiązania problemów gospodarczych Iranu („Rzeczpospolita” 2024).

Kontrowersje wokół nominacji Chameneiego jako Najwyższego Przywódcy oraz kryzys religijnego autorytetu wzbudziły wątpliwości wśród czołowych duchownych. Postrzegany jako słabszy lider, szczególnie w porównaniu do jednego z konserwatywnych prezydentów Maḥmūda Ahmadineżada, wydawał się niezdecydowany. Mimo to jego przemówienia wskazują na kontynuację ideologii Chomeiniego, opartej na tradycyjnych, antyamerykańskich i antyimperialistycznych przekonaniach. Choć władza wykonawcza podlega Najwyższemu Przywódcy, to w czasach Chameneiego irańscy prezydenci czasami wydawali się mieć większy wpływ na politykę. Prezydent Hāšemi Rafsanjāni (1989-1997) był uważany za najpotężniejszego urzędnika w państwie, a umiarkowany prezydent Mohammad Chātami (1997-2005) przyciągnął uwagę świata, sugerując możliwy zwrot Iranu ku „liberalnej” demokracji i negocjacom, zwłaszcza z USA. Żaden z prezydentów nie miał takiej władzy i wpływu jak Maḥmūd Ahmadineżad (2005-2013). Jego antysemickie i antyamerykańskie wypowiedzi oraz kontrowersyjna polityka nuklearna uczyniły go symbolem Rewolucji Islamskiej.

W rezultacie polityczny wizerunek Iranu był utożsamiany z radykalnymi ideologiami Ahmadineżada, a gdy świat mówił o Teheranie, najczęściej odnosił się do prezydenta, a nie do Chameneiego (Hovsepian-Bearce 2013, s. 137).

Chamenei pozwalał przez pewien czas prezydentom na większą swobodę działania, sam pozostając w cieniu. Miało to na celu zdezorientować społeczność międzynarodową co do rzeczywistego przywódcy i przedstawiać Iran jako demokratyczny system. W ten sposób Chamenei realizował swoje agendy i chronił urząd Najwyższego Przywódcy przed rosnącą opozycją wewnętrzną, zwłaszcza wśród młodzieży (Rajaei 2007, s. 167).

Prezydent Haśemi Rafsanjāni wykazywał gotowość do zmiany relacji z Zachodem, podczas gdy Ali Chamenei trzymał się surowego kursu zgodnego z ideologią Chomeiniego. Polityka zagraniczna Chameneiego pozostała niezmieniona od czasów jego prezydentury. Nawiązywanie bilateralnych relacji z wszystkimi narodami z wyjątkiem Stanów Zjednoczonych, Izraela i Republiki Południowej Afryki, bez ingerencji lub narzucania woli Teheranu. W przeciwieństwie do tego stanowiska, prezydent Rafsanjāni dążył do umiarkowanego podejścia wobec Stanów Zjednoczonych, co prowadziło do napięć i różnic w polityce zagranicznej między dwoma liderami (Hovsepian-Bearce 2013, s. 148).

Ajatollah Chomeini postrzegał wrogość Stanów Zjednoczonych jako zagrożenie dla istoty Islamskiej Republiki, co spowodowało, że opozycja wobec USA stała się kluczowym elementem polityki zagranicznej Teheranu. Mimo że Haśemi Rafsanjāni mógł dążyć do złagodzenia napięć, fundamentalne podejście Chomeiniego do relacji z USA koncentrowało się na obronie rewolucyjnych wartości Islamskiej Republiki (Hovsepian-Bearce 2013, s. 149).

Relacja między Chameneiem a prezydentem Mohammadem Chātamīm również przysporzyła napięć między liderami. W styczniu 1998 roku Chātamīm próbował ocieplić relacje między Waszyngtonem a Teheranem, m.in. poprzez wywiad dla CNN. Jednak kilka dni przed planowanym wywiadem Najwyższy Przywódca, podczas piątkowej modlitwy, oskarżył Waszyngton o próbę podzielenia irańskiego społeczeństwa, podkreślając, że rozmowy z USA nie przyniosą korzyści i są szkodliwe dla państwa. Propozycja Chātamiego dotycząca kulturalnej wymiany i dyplomacji publicznej z USA była interpretowana przez Chameneiego jako zagrożenie dla fundamentalnych zasad islamskiego rządu Iranu i próba kulturowej infiltracji. Intensywna walka o władzę między konserwatywnym obozem Chameneiego a reformatorskimi zwolennikami Chātamiego eskalowała podczas jego prezydentury. Opozycja ze strony Najwyższego Przywódcy, duchownych sojuszników, dowódców Korpusu Strażników Rewolucji, systemu sądniczego oraz członków Partii Boga skutecznie pokonała reformistów i ich zwolenników. Słaba osobowość Chātamiego oraz brak zdecydowanego poparcia dla reformistów osłabiły jego zdolność do wprowadzenia znaczących zmian poli-

tycznych. Pomimo zaangażowania w reformy, Chātāmī nie zdołał zrealizować swojej wizji dla Iranu. Dla przywództwa Chomeiniego-Chameneiego rewolucja kulturalna oznaczała pełną transformację społeczeństwa irańskiego w kierunku „absolutnego” narodu islamskiego, wymagającą islamizacji wszystkich aspektów życia społecznego, gospodarczego, politycznego, etycznego i edukacyjnego. W swoim inauguracyjnym przemówieniu 3 sierpnia 1997 roku Chamenei podkreślił islamską naturę irańskiego systemu politycznego i odniósł się do rewolucyjnych ideałów ajatollaha Chomeiniego, wzywając nowo wybranego prezydenta i jego gabinet do pełnej zgodności z zasadami islamskimi (Czulda 2022, s. 228).

Narastające napięcia między Najwyższym Przywódcą Ali Chameneim a Prezydentem Maḥmūdem Ahmadineżadem odsłaniają skomplikowaną dynamikę władzy w irańskim systemie politycznym. Początkowo zjednoczeni wspólną antyzachodnią retoryką i programem nuklearnym, z czasem popadli w konflikt, głównie wokół Esfandiara Rahima Mashaeiego, którego nacjonalistyczne i sekularystyczne poglądy sprzeciwiały się ideologii Chameneiego. W 2011 roku napięcia osiągnęły szczyt, gdy Ahmadineżad próbował zdymisjonować ministra wywiadu Heidera Moslehiiego, co zostało anulowane przez Chameneiego. Ahmadineżad odpowiedział bojkotem posiedzeń rządu, co wywołało krytykę *madżles* i groźbę impeachmentu. Aresztowanie bliskich współpracowników Ahmadineżada za nieposłuszeństwo wobec Najwyższego Przywódcy podkreśliło dominację Chameneiego i jego zdolność do kontrolowania nawet najpotężniejszych polityków, zapewniając, że żadne odstępstwo od jego linii ideologicznej nie pozostanie bez odpowiedzi (Aljazeera 2011).

Podsumowanie

Wybuch rewolucji islamskiej, która zakończyła się obaleniem monarchy, ukierunkował fundamentalne zmiany w istocie polityki wewnętrznej, jak i zewnętrznej państwa. Od 1979 roku Iran kierowany głównie przez rewolucyjny, muzułmański dogmat (ze zdecydowanym naciskiem na lata 1979-1989), stale ewoluuje, choć niezmiennie antyzachodnia tożsamość rewolucyjna jest wpisana w czynnik kształtujący system oraz politykę Islamskiej Republiki Iranu (Czulda 2022, s. 125).

Z analizy wynika kilka ważnych wniosków. Po pierwsze, Najwyższy Przywódca jest kluczową instytucją w Islamskiej Republice Iranu. Wszelka kontrola nad instytucją *welājat-e faqih* jest w praktyce iluzoryczna, gdyż to *rahbar de facto* wybiera członków Rady Strażników. Każdy duchowny otwarcie sprzeciwiający się Najwyższemu Przywódcy, jeśli nie zostanie aresztowany, na pewno nie otrzyma odpowiedniej nominacji. Dlatego też Zgromadzenie Ekspertów nigdy nie kwestionuje decyzji *rahbara*. Po drugie, Chamenei musiał bardziej niż jego poprzednik uwzględniać polityczne gry i dbać o poparcie, co niemal zawsze skłaniało go ku konserwatystom. W większym stopniu

korzystał również z kompetencji prawnych, co doprowadziło do nowelizacji Konstytucji IRI w 1989 roku i wzmocnienia instytucji *welājat-e faqih*. Po trzecie, stworzył sieć zależności i instytucji o niejasnych kompetencjach, które wzajemnie się przenikały, a ich wspólnym punktem stał się Najwyższy Przywódca. Budowa pozycji *rahbara* była więc powolna, ale systematyczna. Ostateczne uzyskanie pozycji najważniejszego decydenta w Iranie nastąpiło po 1997 roku, kiedy prezydent Ali Akbar Hašemi Rafsanjāni przestał być silniejszym politykiem od Chameiniego (Fulton 2011, s. 2-8). Mimo iż każdy z przedstawionych prezydentów kształtował współczesny Iran i odzwierciedlał różne nurty polityczne, to sposób rządzenia państwem, kompetencje oraz efektywność wprowadzanych zmian przedstawiają złożony proces dualizmu władzy wykonawczej, w której bez poparcia autorytetu Najwyższego Przywódcy rządzenie jest nieefektywne. Przykłady działań instytucji *welājat-e faqih* osłabiających rząd, gdy Sprawiedliwy Prawnik Muzułmański uznał je za niekorzystne dla IRI, wyraźnie wskazują ostateczny prymat *rahbara* nad Prezydentem w kwestiach strategicznych dla Republiki Islamskiej

Bibliografia

- Abassy M. (2019), *Modernizacja w cieniu Allaha. Współczesny Iran*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Aljazeera (2011), 'Differences' Emerge in Top Iran Leadership, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/05/20115155428631352.html> [dostęp: 16.07.2024].
- Amuzegar J. (2003), *Iran's Theocracy under Siege*, „Middle East Policy”, nr 10 (1).
- Arjomand S.A. (2009), *After Khomeini. Iran Under His Successors*, Oxford University Press, Oxford.
- Axworthy M. (2013), *Revolutionary Iran. A History of the Islamic Republic*, Oxford University Press, Oxford.
- Bakhash S. (2021), *Rouhani's Forlorn Presidency*, USIoP, <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/aug/02/rouhani's-forlorn-presidency> [dostęp: 16.07.2024].
- Brumberg D. (2001), *Reinventing Khomeini. The Struggle for Reform in Iran*, University of Chicago Press, Chicago.
- Czornik K. (2014), *System Konstytucyjny Islamskiej Republiki Iranu*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Czulda R. (2022), *Polityka bezpieczeństwa Iranu – wymiar wewnętrzny i zewnętrzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Fulton W. (2011), *A Window into the Foreign Policy of Iran's Supreme Leader Ali Khamenei*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington.
- Hovsepien-Bearce Y. (2013), *Out of the Mouth of the Leader: The Political Ideology of Ayatollah 'Ali Hosseini Khamenei. Supreme Leader of the Islamic Republic of Iran*, University of California, Los Angeles.

- Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu, https://www.shora-gc.ir/files/en/news/2021/6/2/468_245.pdf [dostęp: 14.07.2024].
- Kosowski Ł. (2010), *Chomejni i jego ideologiczna spuścizna*, „Krakowskie Studia Między-narodowe”, nr 7 (1).
- Michalski D.J. (2012), *Przywództwo polityczne: przykład Iranu*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, nr 9.
- Nikołajew J. (2015), *Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu. Zagadnienia wyznaniowe*, „Nurt SVD”, nr 49 (2).
- Rajae F. (2007), *Islamism and Modernism: The Changing Discourse in Iran*, University of Texas Press, Austin.
- „Rzeczpospolita” (2024), *Ebrahim Raisi był przedstawicielem irańskich twardogłowych, prawą ręką ajatollaha*, <https://www.rp.pl/polityka/art40395481-ebrahim-raisi-byl-przedstawicielem-iranskich-twardoglowych-prawa-reka-ajatollaha> [dostęp: 16.07.2024].
- Sadjadpour K. (2008), *Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader*, Washington.
- Saeidi A.A. (2009), *Iranian Para-governmental Organizations (bonyads)*, The Middle East Institute, <https://www.mei.edu/publications/iranian-para-governmental-organizations-bonyads> [dostęp: 12.07.2024].
- WNP (2024), *Iran: Były prezydent Mahmud Ahmadineżad chce startować w wyborach prezydenckich*, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/iran-byly-prezydent-mahmud-ahmadinejad-chce-startowac-w-wyborach-prezydenckich,840796.html> [dostęp: 16.07.2024].

Welājat-e faqih jako instytucja władzy świeckiej i duchowej w Islamskiej Republice Iranu

Streszczenie. Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu jest nacechowana religijnie, odłam szyicki jest obecny w Konstytucji od 1906 roku, a szczególnie podkreślony w rewizjach z 1979 i 1989 roku. System polityczny Iranu jest unikalną hybrydą teokracji i elementów demokratycznych, zdominowanych przez prawo szariat. Najwyższy Przywódca, reprezentujący *welājat-e faqih*, ma decydującą rolę polityczną i prawną. Tekst analizuje rolę władzy wykonawczej oraz kompetencje i możliwości w polityce Iranu dwóch najważniejszych instytucji państwa: Najwyższego Przywódcy oraz Prezydenta, podkreślając supremacyjny autorytet *rahbara* oraz jego wpływ na system polityczny i ostateczne decyzje strategiczne Iranu.

Słowa kluczowe: Iran, Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu, Najwyższy Przywódca, Chamenei, *Welājat-e faqih*

***Welājat-e faqīh* as an institution of secular and religious authority in the Islamic Republic of Iran**

Summary. The Constitution of the Islamic Republic of Iran is religiously oriented, with the Shi'a Islam incorporated since 1906, and particularly emphasized in the 1979 and 1989 revisions. Iran's political system is a unique hybrid of theocracy and democratic elements, dominated by Sharia law. The Supreme Leader, representing the *welājat-e faqīh*, holds decisive political and legal authority. The authors analyze the executive power, competencies, and capabilities in Iranian politics of the two most important institutions of the state: The Supreme Leader and the President, highlighting the supremacist authority of the *rahbar* and his influence on Iran's political system and ultimate strategic decisions.

Keywords: Iran, Constitution of the Islamic Republic of Iran, Supreme Leader, Chamenei, *Welājat-e faqīh*